

Marie MACKOVÁ

Pěstování tabáku v rámci rakouské státní tabákové režie po roce 1867

Tabák je rostlina milovaná i zatracovaná, velmi užitečná i naprosto postradatelná. Její význam se v průběhu doby v Evropě celkově měnil právě tak, jako vztah k této rostlině. Resp. v celém složitém propletení vztahů nejde ani tak o samotnou rostlinu, jako především o výrobky z ní. Ty se staly na dlouhou dobu na jedné straně žádaným a relativně lehce dostupným opojením či jenom společenskou finesou, a na straně druhé výhodným, ale i velmi potřebným zdrojem zisků. Mezi konzumenty tabákových výrobků najdeme lidi všech společenských vrstev, jakéhokoliv ekonomického zařazení i politického přesvědčení. Mezi pěstiteli a výrobci pak především ekonomicky slabší část společnosti, bez ohledu na místo a dobu. Tabák a výrobky z něj se staly v průběhu doby v Evropě díky bezproblémovému odbytu, nepodléhajícímu ničujícím výkyvům ani v důsledku novodobých hospodářských krizí ani válek, velmi jistým zdrojem příjmů pro toho, kdo ovládal pěstování, zpracování a prodej tabáku a výrobků z něho. Na straně druhé byly zajištěným zdrojem obživy, mnohdy únikem z krajní hmotné nouze pro pěstitele a výrobce.

V habsburské monarchii se pěstování, zpracování a prodej tabáku zvolna dostávaly do vlivu státu, aby se mezi léty 1784-1796-1835¹ postupně přeměnily v regulérní novodobý státní monopol ve všech svých člancích. Tím si státní pokladna zajistila relativně vysoký, ale především velmi stabilní zdroj příjmů. Kromě toho ovšem získala vláda poměrně účinný prostředek k zásahům do extrémně nestabilní sociální situace v některých regionech a mohla tak aktivním způsobem napomáhat dílčí ekonomické stabilizaci země.

V rámci výhradních pravomocí následně daných ministerstvu financí se odvíjela jednak zemědělská rovina tohoto procesu, jednak jeho rovina výrobní a konečně prodej finálních výrobků, kde vyplynul zisk pro státní pokladnu realizovaný formálně jako výnos nepřímé daně. Celý tento na pohled složitý mechanismus

¹ Stalo se tak císařským patentem z 22. dubna 1784 a tzv. Tabakpatentem č. 38 z roku 1796 a následně císařským patentem č. 113 z 11. července 1835, což je Zoll- und Staatsmonopolordnung, kde je v § 382 upravena existence státního tabákového monopolu. *Provinzialgesetzblatt* (dále jen *PGB*), 8, 1796; *PGB*, 63, 1835.

však po celé 19. století až do zániku monarchie pracoval jako pozvolna se vyvíjející, ale v principu stále spolehlivě funkční. Na tomto státním monopolu participovaly nejenom v rovině spotřeby, ale i v rovinách produkce a obchodu prakticky všechny části monarchie. Jejich postavení v rámci státní tabákové režie bylo zhruba upraveno v letech 1850,² kdy byl novodobý tabákový monopol zaveden v Uhrách, a následně v roce 1879,³ kdy byly stanoveny tři základní okruhy tohoto státního monopolu: Rakousko, Uhry a Bosna-Hercegovina. Každý z těchto okruhů měl vlastní správu, vlastní účtování a finanční hospodaření, ale dohromady byly především v celní politice státu považovány za jeden vnitrostátní celek.⁴

Zřejmě nejvýraznější rozdíly mezi těmito částmi monarchie byly v možnostech pěstování tabáku. Rakousko-Uhersko patřilo k relativně velkým evropským pěstitelům tabáku,⁵ ovšem v jeho továrnách se zpracovávalo také velmi mnoho dovezené suroviny. Největším domácím pěstitelem tabáku byly Uhry, jejichž pěstitelská produkce o jeden řád převyšovala produkci v zemích označovaných jako Předlitavsko. Bosna-Hercegovina v relativním hodnocení nebyla malým pěstitelem tabáku, ovšem její pěstitelská rozloha nemohla konkurovat pěstitelským rozlohám především v Uhrách. Mezi léty 1871-1895 bylo největší množství zahraničního tabáku pro průmyslové zpracování, 23.298,61 q, nakoupeno v roce 1874. Nejmenší množství zahraniční suroviny bylo nakoupeno v roce 1871 – 6.367,77 q. Nejméně domácí suroviny – 18.339,15 q – vykoupila tabáková režie v roce 1873. Nejvyšší výkup ve stejném období – 37.116 q – byl zaznamenán v roce 1881.⁶ K tomu je ovšem třeba dodat, že výkup domácí suroviny v tomto období se prakticky rovná výnosu sklizně toho roku, zatímco zahraniční surovina byla v roce sklizně vykupována jen naprosto výjimečně. Dopady nepříznivých klimatických výkyvů, živelných pohrom i například výrazných politických nepokojů byly v rakouské tabákové režii pocíťovány na dostupnosti zahraniční suroviny vždy s odstupem dvou až tří let, na konci první poloviny 20. století v rámci československé tabákové režie dokonce v ještě delším časovém horizontu.

² Ministerský výnos z 29. listopadu 1850, *Reichsgesetzblatt* (dále jen RGB) 462.

³ Zákon z 20. července 1879, RGB 136.

⁴ Ačkoliv uvnitř tohoto komplexu, v jeho zpracovatelské, výrobní i prodejní části působil každý z těchto okruhů zvlášť, byla například surovina z Uher vykazována v rakouských továrnách jako domácí, právě tak jako ta, která pocházela z Jižních Tyrol, Dalmácie nebo Haliče a Bukoviny. Tato klasifikace vycházela z principů celního systému. O státní tabákové režii v habsburské monarchii toho příliš napsáno nebylo. Např. *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*, Wien 1973 se omezuje jen na ojedinělé zmínky, doplněné rozsáhlejší pasáží o situaci v Uhrách.

⁵ *Svět práce a vynálezů. Kniha o počátcích, vývoji a stavu moderní techniky. III. Výroba a zpracování surovin, II., zemědělství, hospodářský průmysl a výroba potravin a požívatin*, Praha s. d., heslo Tabák, s. 567-585, zde na s. 568 dokonce uvádí Rakousko-Uhersko jako druhého největšího pěstitele tabáku v Evropě, hned za Ruskem a dokonce před Německem i Tureckem.

⁶ Státní oblastní archiv Praha (dále jen SOA Praha), Rakouská tabáková režie (dále jen RTR), kart. 910, *Statistische Mitteilungen über das österreichische Tabakmonopol für das Jahr 1895*, Wien 1896.

Rakousko samo mělo v tomto ohledu do jisté míry problematickou klimatickou polohu. Tabák je v zásadě rostlina teplomilná, i když se jí může dařit i v poměrně vysoké zeměpisné šířce. Před první světovou válkou se výhodné pěstitelské oblasti pro tabák v Evropě vymezovaly jako snesitelné až do 60° severní šířky, ovšem s tím omezením, že čím severnější poloha, tím horší kvalita vypěstované suroviny.⁷

Ovšem tradiční zemědělské oblasti Rakouska měly charakteristiky, které tabáku příliš nevyhovovaly. Jeho pěstování pro průmyslové využití v těchto správních hranicích se tedy omezovalo prakticky pouze na Dalmacii, Halič a Bukovinu a jižní Tyroly. V Čechách se tímto způsobem pokoušeli pěstovat tabák snad pouze do přelomu 18. a 19. století na častolovickém panství, v okolí Kolína, Berouna a Rakovníka, ale výsledkem byl údajně tabák velmi nízké, až podřadné kvality, který se tehdy sice zpracovával v pražské tabákové továrně, ale nehodil se k výrobě šňupavého tabáku, takže z něj mohl být vyráběn pouze tabák smotaný (tedy žvýkací).⁸ V 19. století už tyto pokusy definitivně ustaly, a protože podle platné legislativy každá tabáková rostlina musela mít ke svému růstu státní povolení, obraz četnosti jejich výskytu svědčí o tom, že v Čechách se rostliny tabáku staly výzkumnou a výukovou záležitostí, vyskytující se v počtu maximálně desítek kusů rostlin u jediného pěstitele.⁹ Pro průmyslové využití se při udělování pěstebních licencí sice také počítalo na kusy rostlin, ale šlo o statisíce, někdy i miliony kusů.

V českých zemích se sice zhruba v poslední čtvrtině 19. století objevily pokusy zainteresovaných lidí o zavedení pěstování tabáku nikoliv jen pro výuku a osvětu, ale jako průmyslové plodiny, ale všechny skončily nezdarem a vládním odmítnutím. Na Moravě vzešla iniciativa od zemského výboru v roce 1894 a pokusy v tomto směru prováděla rolnická škola v Přerově. Ministerské zamítnutí přišlo už následujícího roku.¹⁰ V Čechách spadá první odborné šetření tohoto

⁷ *Světlem práce a vynálezů*, s. 568. I nově vzniklá Československá tabáková režie, která převzala od své předchůdkyně část pěstitelských území v Uhrách, řadila tabák vypěstovaný na Slovensku a Zakarpatské Ukrajině mezi málo kvalitní. *Československá vlastivěda, IX. Technika*, Praha 1929, s. 393-400.

⁸ *Světlem práce a vynálezů*, s. 571 s odkazem na Schallerovu topografii. Karel PEJML, *Celý svět kouří*, Praha 1947, s. 194-195 bez uvedení zdroje informací uvádí, že šlo o ztrátovou činnost, která proto byla ukončena. Tatáž práce zmiňuje pro 18. století ještě moravské regiony Znojemska, Hradištska a Novoměstska, v podstatě se stejnou charakteristikou.

⁹ Např. v devadesátých letech 19. století povoloval kompetentní referent IV. sekce dep. X. vídeňského ministerstva financí pěstování tabákových rostlin tak, že na školních zahrádkách bylo vysazováno cca 6 až 10 rostlin, rolnické školy jich mívaly někdy i do 50 kusů. O tom, že se jednalo skutečně o školní pomůcku, svědčí to, že některé školní okresy žádaly o hromadná povolení k takovému pěstování pro všechny své národní, případně měšťanské školy. To sice bývalo bez problémů udělováno, ovšem vždy pouze na jediný rok a s připodotknutím, že rostliny podléhají úřední kontrole. Stejně povolení musely mít např. i botanické zahrady. Národní archiv Praha (dále jen NA Praha), Ministerstvo financí Vídeň (dále jen MFV), kart. 375, sign. 9/1.

¹⁰ TAMTÉŽ, 1894.

druhu, prováděné Zemědělskou radou pro království české, už do roku 1882¹¹ a následují další iniciativy z počátku 90. let 19. století. Od roku 1892 vybrané tabákové továrny zřizovaly pokusné „plantáže“ tabákových rostlin s cílem ověřit možnosti takové produkce v Čechách, čímž jenom zopakovaly výzkum prováděný z podnětu Zemědělské rady pro království české na zemědělských školách v Žatci a Litoměřicích. Výsledky však byly celkově neuspokojivé, takže v závěru roku 1894 české místodržitelství prohlásilo, že v Čechách nejsou vhodné podmínky pro průmyslové pěstování tabáku.¹² To ovšem jakoby probudilo některé poslance českého zemského sněmu a mezi červnem a zářím 1896 byl vznesen požadavek, aby vláda povolila průmyslové pěstování tabáku v Čechách.¹³ Ta jej však na základě výsledků šetření Zemědělské rady pro království české a vyjádření jejich odborníků následně zamítla. Stejný požadavek byl stejným iniciátorem vznesen ještě jednou v roce 1900, ale byl znovu odmítnut. Ani německá sekce Zemědělské rady pro království české nemohla prohlásit, že na územích v Čechách, která spadají do její kompetence, je možné začít pěstovat tabák pro průmyslové využití.¹⁴

Když se před první světovou válkou objevily pokusy o pěstování tabáku z francouzského semene, nešlo už primárně o tabák jako průmyslovou plodinu, ale obecně o potenciál semen dovážených z Francie. Souběžně s tabákem byl zkoušen hrách, čekanka a slunečnice.¹⁵ V Čechách byl tabák zařazen mezi rostliny, jejichž pěstování je nerentabilní z hlediska průmyslového využití, ovšem i nepatrné množství sazenic pěstovaných každoročně ve školních a osvětě sloužících zahradách bylo sledováno ministerstvem financí, resp. státní tabákovou reží.

Technologie pěstování

Technologie pěstování tabáku před první světovou válkou¹⁶ počítala s tím,

¹¹ TAMTÉŽ, 1900; NA Praha, Česká zemědělská rada 1873-1942, inv. č. 461, pokusné pěstování tabáku v Čechách do roku 1909.

¹² NA Praha, MFV, kart. 375, sign. 9/1. Rozhodnutí českého místodržitelství čj. 2149 z 28. prosince 1894.

¹³ Hlavním iniciátorem byl poslanec Josef Horák, statkář a nájemce dvora v Časlavi, který byl v letech 1895-1901 poslancem za volební obvod venkovských obcí Poděbrady a Městec Králové. Hlásil se k národní straně svobodomyšlné. Podrobněji Marie LIŠKOVÁ, *Slovník představitelů zemské samosprávy v Čechách 1861-1913*, Praha 1994, s. 109, 375.

¹⁴ NA Praha, MFV, kart. 375, sign. 9/1, 1882, 1900, 1901; NA Praha, Česká zemědělská rada 1873-1942, inv. č. 33, inv. č. 461.

¹⁵ NA Praha, Česká zemědělská rada 1873-1942, inv. č. 500, sign. X/12.

¹⁶ Popisy pěstování této rostliny z 19. století lze sporadicky nalézt i v češtině. Např. A. DOHNÁLEK, *Praktický návod k rostění tabáku*, Praha 1870. Velmi rámcově *Ottův slovník naučný*, díl 25, Praha 1906, heslo Tabák, s. 2-4. Z poznatků této doby do jisté míry čerpal i Karel PEJML, *Celý svět kouří*, Praha 1947. Právě tak jako A. ČAPEK, *Tabák v Čechách*, Praha 1947. Naopak *Kronika práce, osvěty, průmyslu a vynálezův*, díl VI., *Chemie denního života*, část druhá, Praha 1894, s. 576-590 se o způsobu pěstování tabáku vůbec nezmiňuje. V současné době, kdy už u nás není pěstování tabáku pro vlastní potěšení či osobní spotřebu vázáno na žádný souhlas, se objevila v podstatě zahrádkářská příručka Zdeněk LANDA, *Pěstování tabáku v Čechách*, Praha 2005,

že se semena vysejí do tzv. semenišť, což mělo být suché místo, chráněné před prudkým deštěm, případně sněhem, a naopak dobře přístupné slunci. Tyto plochy bývaly kryty zasklenými rámy, ovšem někdy také plátnem nebo naolejovaným papírem. Před přílišným chladem se podle potřeby ještě kryly vrstvou slámy. Zem měla být „kompostová“ a velmi lehká. Výsev měl být prováděn ne příliš hustě, aby mladé rostliny neplesnivěly. Protože tabákové semínko je velmi drobné, pro kvalitnější výsev se mísilo s pískem, pilinami nebo jinými podobnými sytkými hmotami. Výsev se ještě pokryl slabou vrstvou země, kterou bylo praktické lehce přitlačit, aby nebyla odplavena i s osivem. Semínka byla schopná vzejít za 6 až 8 dnů od výsevu. Za tři až čtyři týdny, resp. když rostliny měly minimálně čtyři listy, bylo třeba je přesadit tak, aby se na plochu metru čtverečního dostalo asi 625 sazenic. Při tomto přesazování byly zároveň sazenice zbaveny veškerého plevelu. Za další čtyři týdny bylo možné rostliny podruhé přesadit na pole. Tehdejší technologie ovšem připouštěla, že se rostliny ze semenišť přesazovaly rovnou na pole. V takovém případě se ovšem musely průběžně zbavovat plevelu. Výsadba na poli se děla do řádků vzdálených od sebe 50, mezi dvěma řádky vždy 75 cm, aby bylo možné v průběhu další vegetace do pole vstoupit a rostliny přitom nepoškodit. Také na jednom řádku měly mít rostliny mezi sebou minimálně 50 cm vzdálenost. Dobová doporučení navíc říkala, že „*nesmějí se sousedními rostlinami řádkovými stát ve čtverci, nýbrž v trojúhelníku*“. Jednak tak měly při maximálním využití plochy získat více prostoru, ale také byly v tomto postavení schopné lépe odolávat náporům větru. Čerstvě přesazené rostliny bylo třeba většinou zalévat, někdy i dvakrát denně, a pokud bylo nutné přesazovat za velkého horka, pak se ještě doporučovalo každou čerstvě přesazenou rostlinu chránit lopuchovým listem nebo papírovým kornoutem, aby nezaschla. Po přesazení rostlin na pole bylo třeba asi za 14 dnů poprvé okopávat. Při druhém okopávání, když byly rostliny asi 40 cm vysoké, se zároveň hrobkovaly, přihnovaly zemí, aby měly pevnější základ a zároveň byly lépe chráněny před plevelem. Pro větší množství listů bylo třeba vylámat květy, což se mělo dít za suchých a horkých dnů, pokud možno v poledne. Protože rostlina s odstraněným vrcholovým květem vyrazila boční květové výhony, bylo třeba vylamovat i ty. Rolník musel tabákové rostliny chránit před možnými škůdci, z nichž k nejobávanějším patřily larvy chrousta a drátovce, krtci, krtonožky, háďátka, nejrůznější mûry, slimáci, třásněnky, kobylky a sarančata. A možná ještě nebezpečnější byly nejrůznější druhy plísňí, které se nedaly prostě „sebrat a zabít“. Tabákové listy se většinou sklízely postupným ulamováním, protože nedozrávaly všechny najednou.

Podle tehdejších zvyklostí musel většinou i další práce zvládnout pěstitel. Listy se nechaly do večera na poli zavadnout, pak byly na dva až tři dny uloženy v suchých, chladných místnostech, kde proběhla tzv. zelená fermentace, a po ní se listy propíchly jehlou v nejsilnějším místě a zavěsily na vrbové provazce nebo lís-

kteřá se odvolává, kromě vlastní pěstitelské zkušenosti a příruček Institutu výchovy a vzdělávání Ministerstva zemědělství ČR z devadesátých let 20. století, právě na Čapkovu práci.

kové pruty, aby dále zasýchaly v dobře větraném prostoru. Vyschlé listy měly obsahovat maximálně 12-15 % vody. Pak bylo třeba je roztřídit podle kvality, pečlivě uhladit a svázat kukuřičnou slámou nebo motouzem do svazků (kytek), ve kterých byly vykupovány. Nej kvalitnějších listů bylo v jedné kytce 20, středně kvalitní listy byly vázány po 30 kusech. Tím práce rolníka zhruba končila, takto upravenou surovinu měl povinnost dodat k výkupu státní tabákové režii.¹⁷

Z takto obecně stanovených zásad ovšem vybočovaly nejrůznější místní praktiky, které vycházely především ze zkušeností pěstitelů daného regionu. V Dalmácii bylo třeba vybírat stanoviště nejenom s dobře vyhnojenou vápenatou půdou, ale i slunná a chráněná před severním větrem. Práce s půdou musela začít už na podzim, dříve než začalo mrznout. Bylo třeba půdu obrátit, ať už orbou nebo jen okopáním, aby se larvy brouků a motýlů dostaly před zimou na povrch. Pak bylo třeba přidat nejenom kompost, ale i dřevěný popel, „*aby byl tabák lehčí a hořlavější*“.¹⁸ Na jaře bylo třeba znovu zorat nebo okopat a od poloviny dubna do konce května bylo možné sazenice tabáku, které měly čtyři až šest listů, přesazovat na pole. Uvedený „princip trojúhelníku“ zde byl platný. Sklizeň jednotlivých listů začínala podle aktuálních povětrnostních podmínek v červenci nebo srpnu. Další postup v Dalmácii zhruba odpovídal všeobecným zvyklostem. Záleželo tedy dost na šikovnosti a „jisté inteligenci“¹⁹ sedláka, jak si poradí se svou sklizní v době sušení a skladování před výkupem, kdy bylo ještě možné leccos pokazit. Výkup tabákových listů probíhal zpravidla od poloviny října do konce listopadu. V podstatě v každé fázi pěstování měla státní režie právo dozoru a kontroly, a na druhou stranu měl každý sedlák právo se podle svého uvážení dotazovat úředníků, pokud potřeboval radu. To se týkalo nejenom dozorujících členů finanční stráže, ale v Dalmácii dokonce někteří školní učitelé pořádali vzdělávací přednášky o pěstování a sklizení tabáku.²⁰

V Haliči a Bukovině probíhalo pěstování srovnatelně, jenom pěstitelé skladovali usušené kytky tabákových listů tak, že je skládali špičkami dovnitř do velkých jehlanů, kterým se říkalo „*štaple*“. V nich se ovšem listy zahřívaly, takže vlastně probíhal proces fermentace, ke kterému jinak docházelo až v nákupních skladech.²¹

V jižních Tyrolích byla udělována zvlášť licence pro vysévání tabákových semen a pěstování sazeniček a zvlášť pro pěstování tabáku na polích. Zhruba devět desetin pěstitelů sazenic mělo obě licence, možná proto, že v tomto regionu si každý pěstitel musel osivo vypěstovat sám. Podle platného předpisu měla být na 1.000 užitkových rostlin pěstována jedna rostlina na semeno a ta měla patřit k nejkrásnějším a nejsilnějším, pokud možno ve středu pole rostoucím. Naopak pěstitelů

¹⁷ *Svět práce a vynálezů*, s. 572-574.

¹⁸ SOA Praha, RTR, kart. 910, *Statistische Mitteilungen über das österreichische Tabakmonopol für das Jahr 1898*, Wien 1899. (dále jen *MTTL 1898*)

¹⁹ Hodnocení úředníků tabákové režie.

²⁰ TAMTÉŽ.

²¹ *Svět práce a vynálezů*, s. 576.

rostlin na polích bylo téměř o polovinu více, než pěstitelů sazenic. Ceny sazenic byly značně pohyblivé v závislosti na době nákupu a na povětrnostních podmínkách daného roku, ale průměrně se pohybovaly kolem 80 haléřů za 1.000 kusů. Poloha zdejších semenišť měla být nejenom chráněná před větrem a pokud možno celý den osluněná, ale také ležící v bezprostřední blízkosti domu. Vysévalo se v polovině března do půdy přihnojené koňským hnojem a i tady se semena pro výsev mísila, konkrétně s popelem. Zpočátku bylo třeba je zalévat vlažnou vodou, při teplém počasí večer, při chladném ráno, a přikrývat je. Teprve těsně před přesazením měla mít voda na zalévání obvyklou teplotu vzduchu, aby se rostliny otužovaly. Semeniště bylo třeba plít a chránit před škůdci. V jižních Tyrolích byl za největšího škůdce sazeniček považován krtek, krtonožka, slimák a žížala a nejlepší ochrana proti nim jejich sběr či ulovení a zničení. Snad jen proti slimákům se doporučoval rozsypávat popel. Obrana proti drobným zvířecím škůdcům, plísním a chorobám listů a kořenů nebyla prakticky žádná.

Zhruba po 6 týdnech od výsevu měly mít ve zdejších podmínkách sazeničky čtyři listy a výšku 5 až 6 cm a bylo možné je přesazovat na pole. Přesazeno mělo být od poloviny května do poloviny, resp. do 20. června. Pak bylo možné ještě krátkou dobu případně dosazovat sazenice, které vyhynuly, ale na konci června musely být všechny zbývající sazenice, nepoužité na pole, v semeništích zničeny. V Tyrolích bylo dbáno na to, aby se na jednotlivých plochách střídaly rostlinné kultury. Pro tabák to znamenalo snížení rizika rozmnožení škůdců a speciálních tabákových chorob. Přesévalo se buď obilím nebo jetelem nejdéle v intervalu dvou let. Pole bylo třeba už na podzim zorat do hloubky až 60 cm, na rozdíl od Dalmácie se vůbec nepočítalo s tím, že tato fáze bude provedena jen motykou. Na jaře se přeorávalo znovu a zároveň při tom hnojilo chlévskou mrvou. Těsně před výsadbou se počítalo ještě s pečlivou úpravou plochy bránami. Protože nebylo žádoucí vysazovat sazenice do příliš vyschlé půdy, provádělo se to buď brzy ráno, nebo navečer. Poprvé se okopávalo po 20 dnech, podruhé podle potřeby, ale vždy. Když rostlinám vyrostl sedmý list, bylo třeba vylomit vrchol a následně vylamovat boční květové výhony minimálně jednou za týden a při té příležitosti plít a okopávat.

Škůdci ohrožovali tabákové rostliny nejenom v semeništích, ale také na polích. Ani u dospělých rostlin si rolníci ještě na konci 19. století nevěděli rady s jinými škůdci, než byli ti, kteří se dali ulovit a zabít. Pomoci pěstitelům nedokázal ani výzkum (orientovaný zřejmě především na výzkum plísní), který organizovalo a financovalo generální ředitelství tabákové režie ve Vídni. Z živelných pohrom bylo třeba v tomto regionu uvažovat o mrazu, ale ten nebyl pokládán za zvlášť nebezpečný, ostatně i v Dalmácii vůbec nebyl jako potenciální nebezpečí pro tabákovou kulturu uváděn, ačkoliv pěstební plochy téměř výhradně ležely v podhůří. V jižních Tyrolích bylo považováno za velmi aktuální krupobití, které dovedlo zničit celou výsadbu. Jen když přišly kroupy brzy, dala se kultura zachránit tak, že se rozbité tabákové rostliny zastříhaly a ty časem znovu obrostly. Sklizeň se sice zpozdila, ale sedláci nepřišli o veškerou úrodu. Na rozdíl

od Haliče i Dalmácie se v Tyrolích se nesklízely tabákové listy postupně podle zralosti, ale zásadně vždy celé pole najednou. Zralost se určovala podle vrcholových listů, které byly považovány za nejcennější pro účely výroby šňupavého tabáku, což byl převažující artikl vyráběný ze zdejší suroviny. V jakém stavu byly ostatní listy, nebylo nejdůležitějším kritériem. Tato odlišnost byla dána předpisy a způsobovala docela jiný další průběh výkupu i zpracování. Sklizeň probíhala podle aktuálních klimatických podmínek od poloviny srpna do konce září.²²

Organizace pěstování a výkup suroviny

Dalmácie

Pěstování tabáku pro průmyslové zpracování v Dalmácii bylo poměrně mladým odvětvím. Povoleno bylo v roce 1884 a prvními obcemi, které získaly licenci, byly Imosky a Vergoraz. Příznivé výsledky zdejších pěstitelů daly podnět k rozšiřování licencí na další oblasti, zpočátku ne příliš rychle, nicméně do první světové války šlo o významnou část tohoto regionu.²³ Výjimku tvořilo několik obcí na jižní hranici, které vzhledem ke svému horskému charakteru neměly předpoklady pro tento druh zemědělské činnosti. S pěstováním tabáku přišel do regionu zcela nový druh obživy, který byl zajímavý především pro rolníky z vnitrozemí. Klimatické podmínky tu ještě vyhovovaly nárokům tabáku, ale na druhou stranu už nebyly tak dobré, aby se sedláci mohli úspěšně věnovat pěstování oliv a vinné révy, jako tomu bylo na pobřeží. Navíc v podhorských údolích se v této době pěstovala kukuřice, která ovšem byla závislá na množství vody nashromážděném přes zimu v horách, jež pak zavlažovala podhorská údolí. Pokud sněhu a následně vody nebylo dost, případně pokud se tání opozdilo, vznikaly pěstitelům kukuřice, která byla určena především pro místní spotřebu, protože tvořila nezanedbatelný díl zdejšího jídelníčku, problémy. Neúrodné roky museli pěstitelé překlenout půjčkami, a pokud bylo jejich hospodářství závislé pouze na úrodě kukuřice, stávali se stále častěji pro peněžní ústavy nedůvěryhodnými partnery a měli k úvěru stále dál. Tabák se proto stal výhodným, i když velmi pracným doplňkem stávající zemědělské produkce. Šlo o kulturu, která měla jiné nároky na pěstování než kukuřice, a proto kalamita na jednom pěstovaném druhu většinou neznamenala zároveň likvidaci druhého. Navíc úroda tabáku měla jeden velmi oceňovaný aspekt, a tím byl

²² SOA Praha, RTR, kart. 910, *Statistische Mitteilungen über das österreichische Tabakmonopol für das Jahr 1900*, Wien 1901. (dále jen *MTTL 1900*)

²³ V roce 1889 Almisa a Fort Opus, 1890 Gradac, 1891 Sinj, Muc, Vrlika, Clissa, Makarska, Cattaro, Castelnuovo, Lastua, Dobrota, Perzagno, Teodo, Budua, Pastovicchio a Zuppa, 1892 Lecevicca, Trau, Stagno, Stolivo a Krtole, 1893 Slano, Malfi, Ombla, Ragusa, Ragusa Vecchia, Castelnuova di Trau, 1894 Giuppana, Trapano (na poloostrově Sabioncello), Spalato (Split), 1895 Kuna, Orebic, Janina, Drnis, Seberico, 1896 Lustizza, 1897 Scardona, Stretto, Vodice, 6 obcí na ostrově Brazza: S. Giovanni, S. Pietro, Postire, Milna, Neresi, Bol a v roce 1898 další z obcí na tomto ostrově: Pucisce a Selca. SOA Praha, RTR, kart. 910, *MTTL 1898*.

zaručený odbyt. Dokonce nařízený odbyt. Všechno, co z těchto rostlin na polích vyrostlo, muselo být prodáno nebo odevzdáno státní tabákové režii. Záleželo tedy jenom na přízni počasí a pečlivosti pěstitele, jak vysoký bude výnos. Pro finanční ústavy to však znamenalo záruku alespoň minimálního výnosu v té sezóně, která nebyla klimaticky katastrofická pro tabák, a každý jeho pěstitel se tedy stával důvěryhodnější pro případný úvěr.

Uživit se na pobřeží Dalmácie, kde kromě již zmiňovaného pěstování oliv a vína bylo možné se věnovat rybolovu a loďní dopravě, bylo jistě jednodušší i v dobách, kdy ještě nepřicházel v úvahu turistický ruch tak, jak jej přineslo následující období. Pro oblasti od pobřeží vzdálenější, které však ještě neměly vyložené vysokohorské parametry, byl tedy tabák téměř ideální doplňkovou rostlinou, i když jeho pěstování bylo podle dobových svědectví nepoměrně pracnější, než obhospodařovat například kultury oliv a dokonce i vína.

S pěstováním tabáku v roce 1884 začínalo 89 sedláků na 3 ha půdy. Ti měli povoleno vysadit 191.000 kusů rostlin a reálně jich v první sezóně byli schopni vypěstovat 188.000 ks. Od té doby následujících 15 let počet pěstitelů tabáku postupně neustále vzrůstal. Jedinou výjimku tvořil dočasný pokles v roce 1897, který však nebyl nijak dramatický a v následujícím roce byl opět vyrovnán. V roce 1898 bylo v Dalmácii evidováno 14.980 pěstitelů tabáku ve 42 obcích, které tvořilo 387 osad a míst, v nichž byli pěstitelé usazeni, což odkazuje k poněkud jinému způsobu samosprávného systému, než jaký byl obvyklý u nás, ale i ve srovnávaných jižních Tyrolích, i když vycházel ze stejného zákonodárství.²⁴ Ti jej pěstovali na 879 ha. Povoleno bylo pěstovat 47.000.000 ks rostlin, skutečný stav toho roku byl 43.975.000 ks rostlin.²⁵ Z uvedeného vyplývá, že v roce 1884 připadlo na jednoho pěstitele v průměru 0,033 ha plochy určené k pěstování tabáku a v roce 1898 v průměru 0,058 ha. Úředně stanovený limit počtu rostlin byl v roce 1884 na jednoho pěstitele průměrně 2.146 kusů, o patnáct let později průměrně 3.137. Faktická čísla byla s výjimkou roku 1894 vždy o něco nižší než úřední limit, a tak v roce 1884 připadlo průměrně 2.112 kusů rostlin na jednoho pěstitele, o 15 let později to bylo průměrně 2.935 kusů.

Výnosy byla rakouská tabáková režie a statistika 19. století zvyklá počítat z kusů rostlin, nikoliv podle osázené rozlohy půdy. Tyto dva údaje vedle sebe nejsou vždy shodné, nicméně některé trendy, které se objevily, dokládají shodně. Výnosy byly značně kolísavé, což byl důsledek klimatických podmínek každého jednotlivého roku a s tím spojeného výskytu škůdců a podobně. Podle výnosu z tisícovky pěstovaných rostlin byl nejslabší rok 1891, kdy bylo sklizeno jen 18 kg

²⁴ Obecní zákon byl jako říšský vydán 5. března 1862 (RGB 18/1862). Ze sledovaných území byl do podoby zemského převeden nejdříve v Bukovině 14. listopadu 1863 (LGB 9/1863), následovalo Slezsko 15. listopadu 1863 (LGB 17/1863), Morava 15. března 1864 (LGB 4/1864), Čechy 16. dubna 1864 (LGB 7/1864), Dalmácie 30. července 1864 (LGB 1/1865), Tyroly 9. ledna 1866 (LGB 1/1866) a Halič 12. srpna 1866 (LGB 19/1866). *Die Habsburgermonarchie 1848-1918, Bd. II, Verwaltung und Rechtswesen*, Wien 2003², s. 280.

²⁵ SOA Praha, RTR, kart. 910, *MTTL 1898*.

listů. Podle výnosu na hektar takto obdělávané půdy to však byl hned druhý rok povoleného pěstování. V roce 1885 byl průměrný výnos na hektar jen 7,2 q, zatímco v roce 1891 to bylo 9,1 q. V roce 1885 byl však výnos propočítaný na 1.000 kusů rostlin celých 20 kg. Průměrný výnos na hektar byl 12,2 q, průměrný výnos z 1.000 pěstovaných rostlin 24 kg usušené suroviny.

Obě statistické metody se však shodují v hodnocení pěstební sezóny 1893, kdy byl výnos nejvyšší – 33 kg suroviny z každé tisícovky rostlin a 16,58 q z každého ha půdy. Důsledek toho se dostavil vzápětí, protože pro příští rok bylo požádáno a povoleno pěstovat tabák v Dalmácii na 633 hektarech, oproti 400 hektarům v roce 1893. To byl absolutně i relativně nejvyšší nárůst množství obdělávané půdy mezi dvěma sezónami. Tyto hodnoty se však už neopakovaly, ovšem rozloha plochy osazované tabákem se také nezmenšovala. Tento skokový nárůst zájmu byl vyvolán i finančním výnosem z hektaru takto obhospodařované plochy, který ovšem nebyl shodný s výší výkupní ceny. Finanční výnos v roce 1893 činil 970 zlatých z hektaru, nejnižšího výnosu bylo dosaženo v roce 1885, a sice 426 zl. To v podstatě odpovídá přepočítávání výnosů suroviny podle hektarů, nikoliv podle výnosu na 1.000 rostlin. V roce 1891, který byl nejslabší podle tohoto parametru, se hektarový finanční výnos pohyboval těsně pod 511 zlatými. Průměrný výnos na hektar byl 685 zlatých.

Výkupní ceny odrážely kromě pěstitelské roviny i řadu zcela jiných a těžko srovnatelných aspektů, takže nejnižších dosáhla dalmatská produkce v roce 1887, kdy se za 100 kg suroviny vyplácelo pouze 46 zlatých 30 kr., nejvyšších naopak v roce 1895, kdy to bylo 59 zlatých 67 krejcarů. Průměrná výkupní cena činila 54 zlatých za 100 kg usušených tabákových listů.²⁶

Uvedené a vypočítané hodnoty jsou však skutečně průměrnými čísly, vypočítanými navíc ze zveřejněných statistik za celou Dalmácii. Naprosto tak nemohou postihnout místní rozdíly vyplývající například z různě vhodných podmínek pro pěstování tabáku či nejrůznějších lokálních poškození. Vždyť úřední příkaz pro finanční stráž, aby sledovala místní ztráty způsobené krupobitím, svědčí o zranitelnosti tohoto druhu obživy.

Podle ustanovení výnosu ministerstva financí z roku 1913²⁷ už bylo v Dalmácii povoleno tabák pro další průmyslové zpracování pěstovat všude na pevnině a na 21 vyjmenovaných ostrovech.²⁸ Problém vznikl v souvislosti s geografickou blízkostí Dalmácie a Hercegoviny. Tato dvě blízká území z hlediska správy státní tabákové režie náležela ke dvěma různým samostatným okruhům, Dalmácie k Rakousku a Hercegovina ke zvláštní části Bosna-Hercegovina. Z toho důvodu bylo zakázáno žádat o licenci k pěstování tabáku zároveň v Dalmácii i Herce-

²⁶ TAMTÉŽ.

²⁷ Upřesněno to bylo s celou řadou dalších záležitostí výnosem ministerstva financí z 21. října 1913, čj. 76.562. SOA Praha, Státní tabáková továrna Písek (dále jen STTP), kart. 48.

²⁸ Brazza, Bna, Meleda, Giuppana, Arbe, Pago, Lissa, Lesina, Šolta, Pasman, Ugljan, Sestrunj, Puntadura, Selve, Premuda, Ulbo, Isto, Melada, Lunga, Curzola a Lagosta. TAMTÉŽ.

govině. Vzhledem k tomu, že v roce 1913 bylo striktně opakováno, že sedláci, kteří pěstují tabák v Hercegovině, v žádném případě nemohou dostat zároveň licenci pro Dalmácii, odráží se v tom zřejmě snahy pěstitelů příhraničních oblastí o expanzi do možná výhodnějšího nebo prostě jen volného prostoru.

Tabák, který byl pěstován pro průmyslové zpracování v Dalmácii, musel být pro výkup plně zralý, pečlivě uhlazené listy svázané do svazků nesměly být znečištěné ani zahnívající, což mohlo být dodrženo v případě jejich odpovídajícího vysušení. V každém balíku měly být tabákové listy stejné třídy, tedy stejné velikosti a barvy. V Haliči byl navíc rozeznáván tabák podle původu osiva, což ani v Dalmácii ani v jižních Tyrolích neplatilo. Pokud byly listy smíchané, celý balík byl výkupní komisí zařazen do nižší třídy, a tedy vykoupen za nižší cenu. Ovšem ani surovina, která byla nějakým způsobem znehodnocená, například obsahovala cizí příměsi jako například zeminu, písek nebo popel, nesměla po sklizni zůstat u pěstitelů, ale musela být odevzdána státní výkupní komisi. Ta ji ovšem většinou nechala komisionálně zničit, protože byla dále nepoužitelná.

Tabák vypěstovaný v Dalmácii se třídil do pěti kvalitativních tříd a zbytek byl tzv. Ausschuß. Jako výběrové listy byly uznány nepoškozené matečné listy zlatožluté barvy. Do I. třídy mohly být zařazeny pouze nepoškozené matečné listy svěže žluté nebo planoucí žlutočervené barvy. II. třída obsahovala mírně poškozené matečné listy světle žluté, světle červené nebo světle hnědé barvy, a listy tohoto druhu a vybarvení, které byly o něco víc poškozené, náležely do třídy III. Tam patřily také nejkvalitnější, tedy velké a nepoškozené vrcholové listy. Do IV. třídy náležely těžce poškozené a různě vybarvené matečné listy a mírně poškozené velké nebo nepoškozené středně velké vrcholové listy a plnohodnotné spodní listy. Mezi kazovou surovinou (Ausschuß) byly zařazeny všechny další listy a větší zlomky listů, které ještě byly průmyslově zpracovatelné, ale nedaly se zařadit do kterékoliv předcházející kvalitativní skupiny. Jako nezpracovatelné zbytky byly přejímány všechny části rostliny, jejichž listy byly jakýmkoliv způsobem oceněny a vykoupeny.

Někdy se uvádí, že ceny za vypěstovaný tabák byly stanovovány zpočátku pro každou pěstitelskou sezónu samostatně, později vždy v několikaletých cyklech, kdy se neměnily. Ve statistikách ministerstva financí jsou sice každoroční výkupní ceny uváděny, ale za celé období od přelomu 60. a 70. let 19. století až do první světové války se prakticky neměnily, dokonce i přechod na korunovou měnu v roce 1900 na cenách nezanechal stopy, jen je transformoval v tehdy obvyklém poměru 1 : 2. V Dalmácii byla navíc stanovena zvláštní prémie, kterou mohl pěstitel získat, jestliže minimálně polovina jím dodané suroviny byla výběrová nebo ve třídách I. – III. a zároveň byl výkup proveden v regulérním termínu.²⁹ Vzhledem k tomu,

²⁹ Výkupní ceny státní tabákové režie v Dalmácii byly: 100 kg listů výběrové kvality za 150 zl, resp. 300 K s případnou premií 20 zl. resp. 40 K, stejné množství I. třídy za 120 zl – 240 K s případnou premií 15 zl – 30 K, II. třídu za 90 zl – 180 K s případnou premií 10 zl – 20 K, III. třídu za 60 zl –

že státní tabáková režie měla na jedné straně zájem na získání co nejkvalitnější suroviny, ale na druhé straně se snažila s financemi zacházet pokud možno úsporně, je pravděpodobné, že tabákové listy nabízené k výkupu neodpovídaly představám zpracovatelů především co do poměru kvality a kvantity.

Odvoz od pěstitelů k místům výkupu bylo nutné realizovat v doprovodu finanční stráže a byl v Dalmácii poskytován bezúplatně jen do vzdálenosti 5 km. Na delší vzdálenost už musel rolník přispívat paušálně stanovenou taxou za každých 100 kg sušené suroviny a každých ujetých 5 km.³⁰

V Dalmácii se licence pro pěstování tabáku udílela pro přesně stanovený počet rostlin a zároveň podle § 416 celního a monopolního řádu bylo všeobecně stanoveno, že „nesmí nikdo beze svolení úřadů ani tabák sázeti, ani tabák, který nesázen roste, pěstovati, ani konečně listy, lodyhy, pně neb odpadky, jež se k užívání jako tabák hodí, sbíratí a schovávatí“. Právě tak bylo stanoveno, že: „nezničení zbylých tabákových sazenic a sázení tabáku bez předchozího osobního povolení neb na jiném pozemku, než na jakém bylo ohlášeno, tresce se jako nedovolené vyrábění předmětu monopolu“.³¹ Jako přestupek proti těmto předpisům byla pro licencované pěstitele nutně kvalifikována záměna pěstební plochy. V Dalmácii byla v roce 1913 konkrétní pokuta stanovena na 40 haléřů za každých 100 ks rostlin vysazených na jiné než určené ploše a zvýšení počtu sazenic o více než 30 % nad povolené množství, pro které byla v Dalmácii od roku 1913 taxa 10 haléřů za každých 100 nadlimitních rostlin.³²

Výkup vypěstované suroviny byl v Dalmácii první tři roky organizován výhradně úředníky tabákové režie z jiných částí Předlitavska. V roce 1887 byl zřízen první úřad výkupu tabáku v Imoski. V areálu o velikosti téměř 19.500 metrů čtverečních byl vybudován velký sklad s kapacitou 3.200 q uložených tabákových listů. K tomu příslušná administrativní budova s kanceláři, bytem šéfa úřadu a podobně a celý areál byl doplněn nezbytnostmi typu záchodů, cisterny na vodu nebo strážnice. Postupně bylo třeba rozšířit skladové prostory o celou třetinu původní kapacity. V čele úřadu stál od počátku ředitel sloužící v VIII. platové třídě (s příjmem 1.400 zlatých ročně), dále zde sloužili dva oficiálové v X. platové třídě (s tabulkovým ročním příjmem 900 zlatých), tři asistenti v XI. – tedy nejnižší – platové třídě (s tabulkovým ročním příjmem 600 zlatých) a v roce 1893 aktuálně dva praktikanti, jeden s přiznaným adjutem ve výši 600 zlatých ročně a druhý 400 zlatých ročně. Úřednictvo, kromě praktikantů, mělo na těchto místech nárok na aktivní a služební příspěvek a kromě toho i příspěvek na palivové dříví. Další perso-

120 K s případnou premií 5 zl – 10 K, IV. třídu za 40 zl – 80 K a Ausschuß za 20 zl – 40 K za 100 kg. SOA Praha, RTR, kart. 910, *MTTL 1898* a SOA Praha, STTP, kart. 48.

³⁰ Podle sazebníku z roku 1913 to bylo ve vzdálenosti 5-35 km 10 haléřů za každých 100 kg suroviny a ujetých 5 km, při vzdálenosti 35 a více km pak byla taxa 12 haléřů. SOA Praha, STTP, kart. 48.

³¹ František X. VESELÝ, *Všeobecný slovník právní: Příruční slovník práva soukromého i veřejného zemí na říšské radě zastoupených: Se zvláštním zřetelem na nejnovější zákonodárství a poměry právní zemí koruny české, díl V.*, Praha 1899, heslo Tabák, s. 1-10, tam konkrétně s. 3.

³² SOA Praha, STTP, kart. 48.

nál tvořili úřední sluha s ročním příjmem 350 zlatých a dílovedoucí s tabulkovým ročním příjmem 500 zlatých, kromě kterých oba měli nárok na aktivní příplatky. V tomto úřadě bylo zaměstnáno 119 mužů a 129 žen na místech dělníků v denní mzdě, která se pohybovala u mužů v rozmezí 40 až 120 krejcarů rakouské měny, u žen 40 až 60 krejcarů. V roce 1913 už byla situace výrazně jiná. V dělnických profesích bylo na místech stálých zaměstnanců vykazováno pouze 12 mužů a čtyři ženy, ostatní potřebné pracovní síly byly najímány jako sezónní.

Vergoraz získal úřad výkupu tabáku nejprve v roce 1887 jako expozituru, která byla následně 1891 osamostatněna. Do jeho kompetence patřily i pobočné sklady Metkovich, Gradac a Trapano, které sloužily především v době práce místních výkupních komisí, a v tomto konkrétním případě se kromě jiného tímto způsobem dařilo i oddělit zdejší tabák, který byl na konci 19. století pokládán za nejlepší v Dalmácii. Tento úřad měl dlouho pouze správce úřadu v IX. platové třídě s příznaným tabulkovým platem 1.200 zlatých ročně, dále jednoho oficiála v X. platové třídě a dva asistenty v XI. platové třídě. Dohlížitel měl týdenní mzdu 114 krejcarů. Dále zde bylo zaměstnáno 56 mužů, jejichž mzda se pohybovala v rozmezí 30 až 100 krejcarů za den, a 59 žen s platem v rozmezí od 30 do 60 krejcarů denně. I v tomto úřadě byl do roku 1913 radikálně redukován počet stále zaměstnaných dělníků. V takové pozici tu pracovalo pouze 6 mužů a dvě ženy. V tomto roce ovšem už byl jako samostatný vykazován původní sklad v Metkovich, který zaměstnával jednoho dohlázele, pět mužů a jednu ženu v týdenní mzdě a jednu ženu v denní mzdě.

Úřad Sinj byl zřízen jako expozitura od Imoski v roce 1891 a jako samostatný od roku 1896. Zaměstnával dohlázele, trvale 7 mužů a tři ženy v týdenní mzdě a dalších 14 žen v úkolové mzdě. Ihned v roce 1891 byla zřízena i jeho expozitura ve Splitu (Spalato), která byla na samostatný úřad přeměněna o rok později. Ten kromě vlastních nově vybudovaných skladišť dokonce využíval v exponované době výkupu i pronajaté prostory v místní kasárnách. K tomuto úřadu byla od poloviny roku 1897 připojena i agenda úřadu prodeje tabáku spojená se solným skladem. K roku 1913 zde bylo trvale zaměstnáno v úkolové mzdě 11 žen, v denní mzdě dvě ženy, v týdenní mzdě 9 mužů a jedna žena a tři dohlázele. Tím se splitský úřad stal jedním z nejlépe personálně vybavených v zemi.

Gravosa byla jako provizorní úřad zřízena v roce 1893, jako definitivní o rok později. Také k tomuto úřadu byl od roku 1897 připojen úřad prodeje, ovšem nespojený se solným monopolem. Expozitura tohoto úřadu v Cattaro byla původně v roce 1891 zřízena jako samostatný úřad, který byl ovšem 1893 přeměněn na expozituru, protože v její územní kompetenci byl pěstován tabák v nedostatečném množství a navíc byl pokládán za nepřilíš kvalitní ve srovnání s ostatními. V čele úřadu výkupu tabáku Gravosa stál od počátku správce úřadu sloužící v IX. platové třídě, ovšem v nižším stupni než jeho kolega z Vergorazu, dále zde byli dva oficiálové v X. platové třídě a dva asistenti v XI. platové třídě. Kromě toho zde byl zaměstnán jeden dohlázele s platem 114 krejcarů rakouské měny týdně, 47 dělníků s platem od 40 do 100 krejcarů denně a 66 dělnic s denním příjmem od 40 do 60

krejcarů rakouské měny. V roce 1913 tento úřad nevykazoval dokonce žádného dohláze, v týdenní mzdě zaměstnával 6 mužů, v denní mzdě jednoho muže a v úkolové mzdě nikoho.

V době výkupu suroviny od rolníků zřizovaly všechny úřady tzv. „*fliegenden Einlösungscommission*“, které byly sestavovány ze zástupců sedláků, zástupců obecní samosprávy, místně příslušných státních úřadů první instance a za tabákovou režii v nich pracovali úředníci z tabákových továren z dalších částí Předlitavska, případně z vídeňského generálního ředitelství. To vše samozřejmě za bedlivého dozoru místně příslušných oddílů finanční stráže.³³

Při výkupu tabákových listů a přejímání zbytků rostlin se potkával svět rolníků se světem technických úředníků. V Dalmácii, kde neexistovala žádná tabáková továrna, byl tento proces navíc organizován vídeňským ústředním ředitelstvím za praktického provádění úředníky z tabákových továren celé rakouské režie. Protože šlo o nárazovou práci, která probíhala jen malou část roku, byli k ní povoláváni věci znalí techničtí úředníci, kteří se po skončení výkupu vraceli zpět do výroby. Obecně pravidla připouštěla, aby tuto práci zastávali i úředničtí praktikanti, realita ostrovů a vnitrozemí Dalmácie však vyžadovala dost vysokou míru praktických zkušeností a navíc jazykovou vybavenost. Ta sice bývala u státního úřednictva podunajské monarchie obecně velmi vysoká, ale zdá se, že chorvatština přece jen tolik rozšířená nebyla. Pro vykupující úředníky v Dalmácii byla proto oficiálně vyžadována alespoň základní orientace v tomto jazyce a navíc výborná znalost některého jiného slovanského jazyka. Problém spočíval v tom, že zřejmě naprostý zlomek úředníků zastupujících při výkupu státní tabákovou režii, byl přímo z Dalmácie. Z praktických důvodů proto mezi nimi bylo dost velké množství těch, pro které byla mateřtinou čeština. Právě tito muži se při výkupu suroviny dostávali do dvojího cizího prostředí. Jednak obecně jako úřednictvo do světa sedláků, jednak jako cizinci do Dalmácie. Za této situace bylo velmi jednoduché sklouznout do pozice obecně nepřátelského elementu, proti kterému uzavřeli tiché i zjevné spojenectví všichni další zúčastnění. Pak už mohlo být poměrně snadné získat větší či menší výhody na úkor státní tabákové režie. Výkup byl vždy prováděn komisionálně, přičemž vedoucí komise byl vždy někdo z místní správy, členem byl zástupce místně příslušné státní finanční správy a další členové komise byly vybíráni z členů obecního zastupitelstva vždy té obce, jejíž sedláci právě svou sklizeň prodávali. Dělníci ve výkupních skladech naopak byli už zaměstnanci tabákové režie a na vše, především na manipulaci se surovinou, dohlížela, tak jako na celý předcházející proces, finanční stráž. Ve výkupní komisi tedy byli zástupci

³³ SOA Praha, RTR, kart. 910, *MTTL 1898*; TAMTÉŽ, kart. 909, *Tabellen zur Statistik des österreichischen Tabak-Monopol der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder für das Jahr 1913*, Wien 1914 (dále jen *TzS 1913*); TAMTÉŽ, kart. 902, *Tabellen zur Statistik des österreichischen Tabak-Monopol der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder für das Jahr 1893*, Wien 1894. (dále jen *TzS 1893*)

státu v menšině, která navíc v Dalmácii téměř nikdy nebyla místní ani ve smyslu zemském.

Zdejší sedláci pěstující tabák byli zkušenými úředníky režie, pocházejícími a převážně pracujícími v jiných oblastech, charakterizováni jako lidé, kteří mnohdy sice nemají regulérní školní vzdělání, ale jsou přirozeně inteligentní a vyznačují se neobyčejně bystrým postřehem. Je jim vlastní mužnost a přísnost, takže každý, kdo u nich má mít respekt, musí vystupovat sice vlídně, ale s naprostou jistotou a pevností. Strohé chování je sice přivádí k nepřátelství a podněcuje k odporu, ale na druhé straně si neváží přehnané přátelskosti. Tu totiž pokládají za projev slabosti a okamžitě se jí pokoušejí využít k prosazení svých požadavků. Každý pěstitel musel v přejímajícím úředníkovi poznat dokonalého odborníka, který své práci rozumí a naplno se jí věnuje. Proto měl být úředník schopen ocenit i vloženou práci sedláka. Na druhou stranu ne všichni sedláci, kteří mluvili velmi hlasitě, tím prokazovali neúctu nebo se dokonce bouřili. Především sedláci z hor tak mluvili bezděčně, protože na to byli zvyklí. Podle mínění těch, kdo v Dalmácii pracovali, neměli zdejší obyvatelé respekt před lidmi příliš mlčenlivými, protože je pokládali za ostýchavé nebo neznalé věci, a tak bylo vhodné věcně diskutovat o práci, u které se všichni sešli, jak se sedláky, tak s dalšími členy komise, a to navzdory tomu, že na výkup bylo vyměřeno vždy velmi málo času.

Všechna uvedená pozorování byla posbírána proto, aby úředníci, často přicházející z velké dálky, byli schopni nejenom kvalitně a spolehlivě odvést určenou práci, ale také nepokazit dobré jméno státní tabákové režie, tedy jednoho z mnoha státních úřadů monarchie, těšících se, přes veškeré aktuální výhrady, poměrně značné úctě. V této souvislosti vyniká oprávněnost požadavku znalosti místního jazyka a je pochopitelné, proč tabáková režie dokonce pro tyto své zaměstnance vydala stručnou rukověť chorvatštiny. O tom, že úředník bude perfektně znát pravidla klasifikace tabákové suroviny a zároveň bude stejně bezpečně ovládat právní rovinu výkupu, vůbec nikdo nediskutoval, protože to bylo považováno za běžnou pracovní povinnost delegovaných technických úředníků.³⁴

Situace v jižních Tyrolích byla v tomto směru od Dalmácie odlišná. Veškerou administrativu řídila v regionu ležící tabáková továrna v Sacco v úzké spolupráci se zemským finančním ředitelstvím v Innsbrucku, okresní finanční správou v Roveretu a místně příslušnými okresními hejtmanstvími. Vídeňské generální ředitelství pouze stanovovalo základní mantinely, ve kterých se uvedené prováděcí instituce pohybovaly. Ačkoliv i tady nepochybně platil zvyk celého Předlitavska

³⁴ *Instruktion für die zur Tabakblätter-Einlösung in Dalmatien als Uebernahms- (Klasifikations-) Beamte bestimmten Beamten (Praktikanten) der Tabakregie.* 11. září 1902. čj. 30.339. SOA Praha, STTP, kart. 48. Například z písecké tabákové továrny byl vyslán jeden z technických úředníků několik let po sobě, aby pracoval při výkupu tabákové suroviny v Dalmácii. Ovšem už v roce 1899, na základě oběžníku generálního ředitelství č. 31.707, byli k výkupu suroviny do této oblasti přiděleni techničtí úředníci z továren v Kutné Hoře (resp. Sedleci) a Českých Budějovicích, rovněž znali velmi dobře češtinu. SOA Praha, Státní tabáková továrna Kutná Hora (dále jen STTKH), kart. 667.

o naprosté převoditelnosti státního úřednictva v odpovídající specializaci do jakékoliv lokality, přesto při výkupu suroviny od místních pěstitelů nedocházelo k tomu, že by jej prováděli úředníci aktuálně sloužící třeba v Čechách nebo v Haliči, dokonce ani ne ve Vídni. Ve výkupních komisích zasedali ti, kdo měli ke zdejším sedlákům poněkud blíž, ať už se jednalo o německé nebo italské pěstitele z dané oblasti.

V této souvislosti by asi byly na místě úvahy o tom, proč státní tabáková režie měla tak málo úředníků, jejichž mateřštinou byla chorvatština, když ve stejných pozicích měla dostatek lidí z jazykového okruhu například českého nebo italského, ale to už přesahuje rámec této dílčí studie. Právě tak jako úvahy o tom, proč úředníci státní tabákové režie (o jejich případné osobní identifikaci s některým z novodobých národů monarchie vůbec nic nevíme, protože statistiky byly zásadně vydávány jako neautorská práce, za jejíž správnost odpovídal úřad jako takový) v celkových hodnoceních pěstování a šíření tabáku v Dalmácii používali výrazy typu „*die allgemeine nationalökonomische Standpunkte*“, když zcela jistě neměli na mysli prospěch Předlitavska a zabývali se těmi sedláky, kteří v Dalmácii zúrodňovali pro tabákové rostliny další části své kamenité půdy.

Halič a Bukovina

V Haliči a Bukovině bylo pěstování tabáku povoleno jen v některých oblastech. Jednalo se o finanční okresy Tarnopol, Kolomea a Stanislav ve východní Haliči a několik málo pohraničních obcí, ležících již na území Bukoviny. Tato možnost byla ustanovena výnosem ministerstva financí č. 30.991/1802 ze dne 31. října 1869. S platností od 1. listopadu 1896 byli staveni tzv. dohlížeči nad pěstěním tabáku. Byl to vlastně státní dozor nad menšími pěstiteli, který měl ovšem zároveň výraznou osvětovou funkci a povinnost poskytovat teoretické i praktické rady rolníkům. Bylo jich ustanoveno pět a měli působit ve vykupovacích obvodech Jagielnica, Zablotow a Monasterzyska.³⁵ Principy pro povolování pěstování tabáku vycházely ze všeobecně platných právních norem, především celního a monopolního zákona a v jeho rámci byly průběžně doplňovány aplikací některých praktických zásad. Především v této oblasti nebyly stanoveny početní kvóty rostlin, ale licence byla vždy specifikována pouze vymezením plochy, na které má být tabák pěstován.³⁶

Klasifikace tabáku byla v základech shodná s pravidly stanovenými pro Dalmácii, jenom byla poněkud benevolentnější při určování barev listu a zařídění v jeho důsledku. Výraznější rozdíly vycházely jednak z toho, že v Haliči se vyku-

³⁵ F. X. VESELÝ, *Všeobecný slovník právní*, heslo Tabák, s. 3. *Verordnungsblatt des Finanzministeriums* 42/1869. K úřadům výkupu *Verordnungsblatt des Finanz-Ministeriums* 1873, s. 165.

³⁶ *Vorschrift für die Tabakpflanzer in Galizien*. Ministerstvo financí, čj. 34.859 z roku 1899. *Oesterreichisches Recht-Lexikon*, Wien 1896, heslo Tabak-Monopol, s. 527-534, zde s. 528.

povaly tabákové listy se speciálním určením při dalším zpracování, jednak z toho, že zde bylo možné pěstovat tabák ze dvou různých zdrojů osiva. Část semen dodávali místní pěstitelé, část semen byla vždy na pěstitelskou sezónu dodávána z Uher a později z Bosny. Výkup suroviny tu začínal každoročně 1. prosince a trval podle potřeby, většinou měsíc, maximálně dva. Konkrétní termíny pro jednotlivé lokality byly vyhlášovány aktuálně.³⁷

Výkupní ceny se tak jako v jiných oblastech udržovaly relativně stálé, v korunové měně byly stanoveny za 100 kg suroviny následujícím způsobem:

krycí listy všech druhů pro výrobu doutníků – 108 K

ostatní tabákové listy z haličských semen – výběrová třída – 87 K, I. třída – 65 K, II. třída – 45 K, III. třída – 31 K

ostatní tabákové listy z uherských a jiných semen – výběrová třída – 87 K, I. třída 67 K, II. třída – 47 K, III. třída – 32 K

Ausschuss všech druhů – 18 K

odpad všech druhů (volné listy a části listů, které jsou čisté a bez příměsí) – 14 K, pokud byly znečištěné, byly vykupovány za poloviční cenu, byly-li zcela bezcenné, tedy dále nezpracovatelné, pak byly odebrány a zničeny.³⁸

Sklizeň tabákových listů probíhala srovnatelným způsobem jako v Dalmácii. Listy se sklízely postupně podle toho, jak dozrávaly. Rolníci je tu nejenom sušili, ale vzhledem ke zde obvyklému způsobu skladování před výkupem docházelo i k částečné fermentaci. Výkup suroviny byl organizován výhradně z místních tabákových továren, které patřily k těm nejmenším v Předlitavsku, ovšem bylo jich několik, na rozdíl od Dalmácie, která neměla ani jednu takovou továrnu na svém území. Hlavní tabáková továrna sídlila v Krakově, tabákové továrny byly v Jagielnici, Monasterzysce, Winniki a nejmladší v Zablotówě. Úřady prodeje tabáku Lemberg, Neu-Sandec, Przemysl, Rzeszów, Sambor, Sanok, Stanislaw, Tarnopol, Tarnów a Wadowice byly do roku 1913 na východě doplněny ještě o Kolomeu, Monaterzysku, Jagielnicu a Czernowitze.³⁹ Uvedený přehled dává tušit, že tato oblast neměla nouzi o úředníky schopné provádět výkup suroviny tak, aby splňoval všechny požadavky tabákové režie a zároveň byl přiměřeně komunikativní k místním pěstitelům.

Jižní Tyroly

Rakouská státní tabáková režie v Tyrolích zavedla státní monopol na veškeré operace s tabákem od 1. června 1828. To ovšem nebyla první zákonná úprava, která se v tomto regionu dotýkala pěstování tabáku, jeho zpracování a obchodování

³⁷ SOA Praha, STTP, kart. 48, Kundmachung für die Einlösung der Tabakblätter in Galizien und in der Bukovina aus den Ernten 1913-1915.

³⁸ SOA Praha, STTP, kart. 48.

³⁹ SOA Praha, RTR, kart. 909, *TzS 1913*; TAMTÉŽ, kart. 910, *Statistik der Tabak- Verschleiß- Organe für Jahr 1895*; TAMTÉŽ, kart. 911, *MTTL 1902*.

s ním. Předcházející normu, která ovšem dost výrazným způsobem připravila půdu své rakouské nástupkyni, vydal 14. srpna 1810 Eugen Napoleon v Miláně. Začínala konstatováním „*Continuera nell' Alto Adige ad essere permessa la coltivazione del tabacco ...*“ a měla blízko k tehdejšímu francouzskému právnímu prostředí. Rakouské zákonodárství na tento dekret navázalo, a když byla v roce 1883 vydána další navazující úprava o pěstování tabáku a nakládání s ním, možná v důsledku dlouhodobé kontinuity poměrně pregnantně se vyjadřujících předpisů, byly Tyroly pokládány za oblast s nejpřísnějšími ustanoveními tohoto druhu v rámci země Předlitavska. Dobová hodnocení se nemohla shodnout, zda je kvalita jihotyrolské tabákové kultury výsledkem tohoto striktního kontinuálního vývoje, nebo mu vznikla navzdory. Každopádně se pěstitelská část tohoto zákonného komplexu vztahovala téměř výhradně k území jižních Tyrol, ať už v jejich německé, nebo italské oblasti. Rolníci z území ležících na severních svazích Alp se pěstováním tabáku nezabývali, takže pěstitelskou oblast je rámcově možné vymezit pro dobu poslední čtvrtiny 19. století až do první světové války obvodou obchodních a živnostenských komor v Bolzanu a Roveretu.⁴⁰

Vzhledem k popsanému vývoji byla na konci 19. století pěstitelská základna v podstatě stabilizovaná a totéž je možné s jistou výhradou říci o rozloze půdy, na které se tabák pro průmyslové využití v jižních Tyrolích pěstoval. Počet pěstitelů v tomto období přesahoval vždy 2.000. Např. v roce 1891 to bylo 2.055 rolníků, v roce 1896 to bylo 2.754 a 2.612 rolníků v roce 1900. S výjimkou roku 1893, kterému ještě bude věnována pozornost, šlo stále o 56 vesnic, kde se touto činností zabývali. Plocha osazovaná, případně osívaná tabákem v regionu přesahovala 300 ha. Tato výměra byla kultuře věnována v roce 1891, v roce 1896 to bylo 362 ha a v roce 1900 pouhých 311 ha. To znamenalo, že průměrná takto obhospodařovaná plocha v roce 1891 připadající na jednoho pěstitele byla 0,14 ha, v roce 1896 to bylo 0,13 ha a v roce 1900 jen 0,11 ha. V roce 1891 bylo úředně povoleno vysadit 18 milionů rostlin, ovšem reálně jich bylo pěstováno pouze 11,8 milionu. Naopak v roce 1896 bylo povoleno vysadit 14 milionů rostlin a reálně jich bylo na polích o půl milionu víc. To podle stanoveného systému sankcí (jak uvedeno dále) znamenalo 2.000 zlatých do státní pokladny jenom na pokutách od pěstitelů. V roce 1900 bylo povoleno pěstovat 14 milionů kusů rostlin, ale na polích jich skutečně bylo pouze 12,4 milionu.

V roce 1893 se pěstování tabáku rozšířilo o 57. obec v regionu a výrazným způsobem se zvýšila výměra licencované plochy z 340 na 392 ha, což trvalo až do roku 1900, než se opět pozvolna vrátila k výměře blízké 300 ha. I v Tyrolích, právě tak jako v Dalmácii, přinesl rok 1893 dost dobrý výnos, ovšem ne nejlepší v letech před koncem století (ještě výnosnější tu byl rok 1895). Předcházející sklizeň byla naopak jen nepatrně lepší než ta minulá. Nelze v tomto případě použít vysvětlení, které bylo reálně pro podmínky v Dalmácii, kde velmi úspěšná sezóna 1893 při-

⁴⁰ *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*, Bd. I., *Wirtschaftliche Entwicklung*, Wien 1973, s. 395. *Vorschrift für die Tabakpflanzer in Südtirol*. Ministerstvo financí, čj. 19.248 z roku 1883.

nesla následné skokové zvýšení licencované výměry pro tabákovou kulturu a navíc její další, už jen pozvolné, ale vytrvalé rozšiřování. Pro Tyroly znamenal rok 1893 vrchol v ohledu celkové výměry polí určených pro pěstování tabáku, po kterém následoval už jen pozvolný sestup. Naopak relativně úspěšná sezóna 1895 neznamenal žádnou výraznější změny ani v počtu pěstitelů, ani v rozloze půdy s licenci pro pěstování tabáku.

Pěstoval se zde tabák dále zpracováván na šňupavý, a zatímco jeho pěstování bylo v podstatě, pouze s ohledem na klimatické zvláštnosti, srovnatelné s Dalmácií nebo dokonce i Haličí a Bukovinou, sklizeň a výkup suroviny probíhaly v principu zcela jinak, takže se lišily i v mnoha rovinách konkrétního provedení. Základní rozdíl byl v tom, že se sklízely celé rostliny najednou, ne jednotlivé listy postupně podle stupně zralosti každého z nich. Jak už bylo řečeno, určující pro sklizeň byla zralost vrcholových listů, které byly v tomto regionu považovány za nejcennější část rostliny (v Dalmácii to byly listy mateční, tedy ty ze středu rostliny). To ovšem znamenalo, že sedlák prodával surovinu zelenou, nikoliv prosušenou. Na dalším zpracování vypěstovaného se tedy vůbec nepodílel. Aby nebyla vypěstovaná surovina znehodnocena, bylo třeba sklizeň, ale především ohodnocení a výkup provést velmi rychle a zelené tabákové listy co nejdříve dopravit do skladů k základnímu prosušení a následné fermentaci (maceraci). Proč tomu tak bylo, vysvětlovali současníci jednak tvrzením, že zdejší rostliny mají vysokou vlhkost, pro kterou je vhodnější sušit a macerovat je ve velkém, ne v malých prostorách jednotlivých sedláků. Pravdivější ovšem zřejmě bylo druhé vysvětlení, podávané vždy jako součást toho předcházejícího. Děje se tak proto, že je to tu zvykem.⁴¹

Výkonným orgánem při správě státního tabákového monopolu v jižních Tyrolích byla v tomto období hlavní tabáková továrna v Sacco. Licence vydávalo zemské finanční ředitelství v Innsbrucku, resp. okresní finanční ředitelství v Tridentu jako jeho první instance a žadatelům je doručovala místně příslušná finanční stráž. Z možnosti získat licenci pro pěstování tabáku byli předem vyloučeni žadatelé uvažující o využití pozemků vlhkých, bažinatých a ležících v jakémkoliv záplavovém území. Továrna v Sacco de facto stanovovala početní i územní kvóty pro pěstování tabáku a byla také povinna vést základní a právně závaznou evidenci v každoročně obnovované *Tabakpflanzungsbuch*, včetně všech rozhodujících změn, ke kterým došlo v průběhu pěstební sezóny. Dále byla povinna svými úředníky zabezpečovat dozor nad kulturou a sušením tabáku ve třech fázích: za prvé v době výsevu, aby skutečně bylo zaseto, za druhé během vegetace, jaký je stav kultury a jak probíhá sklizeň. V závěru podléhala kontrolám i ta část sušení, která neprobíhala přímo v erárních skladech, kdy šlo především o to, zda byla dodržena čistota druhu a nedošlo k nežádoucímu smíchání odrůd. Výkup měl probíhat v předem stanovených termínech, což bylo nutné vzhledem ke způsobu sklizně. Výkupní termíny však nesměly být vypisovány na dny svátků a na neděle, ale ani na soboty. V sobotu totiž měli mít vykupující komise a úředníci možnost

⁴¹ SOA Praha, RTR, kart. 910, *MTTL 1900*.

zvládnout veškerou zanedbanou práci, především evidenci a nutné kancelářské práce. Nejpozději v sobotu také měly být dodávky proplaceny. K těmto činnostem bylo možné využít také dny, kdy přšelo, protože v dešti se nesměl tabák sklízet. Teoreticky k těmto činnostem také měla sloužit dopoledne výkupních dnů, než z pole dorazila do výkupního místa první část ten den sklizených listů. Platila i dost výrazná omezení při využívání umělého osvětlení. Ať už důvodem byla šetrnost c. k. eráru, nebo spíše obrana proti vzniku požáru od jakéhokoliv osvětlovacího plamene, bylo povinností v maximální míře využívat denního světla.

Ve výkupních komisích byli zastoupeni sedláci z vesnic členy svých obecních zastupitelstev. Státní režie byla, podle vlastního vyjádření především z finančních důvodů, zastoupena výhradně úředníky z továrny v Sacco, finančního úřadu z Rovereta, finanční stráží zemského finančního ředitelství v Innsbrucku z místního oddělení a z vídeňského generálního ředitelství byl do této oblasti vyslán jediný úředník. Každá komise měla svého vedoucího, zástupce eráru a zástupce soukromé sféry a potom odborné síly: účetního, knihovního a zřízence u váhy. Povinnosti finanční stráže nebyly omezeny jen na asistenci při sklizni a výkupu suroviny. Už během pěstební sezóny byla povinna vyhledávat v kraji nelegálně pěstované rostliny a ověřovat, zda je kultura skutečně na licencovaných plochách a v patřičném počtu rostlin. Poměrně velký úkol spočíval v dozoru nad sklizní. Bylo třeba nejenom hlídat, zda není surovina odcizována, ale i to, aby nebyla svévolně nebo záměrně poškozována. K tomu patřila i poměrně dlouhá řada administrativních povinností, které vycházely z povinnosti terénního průzkumu a vedení evidence o něm, včetně zjišťování poškození pěstované kultury živočišnými škůdci, ale třeba také v oblasti dost obávaným krupobitím.⁴²

Oblast byla rozdělena do tří výkupních okresů se sídly v Mori, Sacco a Ala. Doba sklizně byla stanovena jednak podle zralosti rostlin, jednak podle počasí. Celá sklizeň se děla pod dohledem finanční stráže, která měla dokonce za povinnost ještě před sklizní zkontrolovat porost, zda někde nechybí rostliny, a pokud ano, měl o tom být sepsán protokol. Lidé měli sklizeň začínat brzy ráno, aby se vše nutně stihlo, ovšem na druhou stranu předpisy stanovovaly, že sklizeň může začít až po vyschnutí rosy. Převoz sklizených listů byl organizován do místa výkupu pod dozorem finanční stráže a na náklady pěstitelů.

Pro výkup tabákových rostlin v Tyrolích byly stanoveny tři jakostní třídy. Kromě toho musely být odevzdány i všechny zlomky a listy zcela nevhodné k dalšímu zpracování, které byly komisionálně zničeny. Ovšem surovina byla před komisi dodána nikoliv usušená a roztříděná, jako v Dalmácii, ale syrová a plošně sebraná. Třídění se proto dělo na základě určení poměrného zastoupení jednotlivých jakostních skupin v celém dodaném množství, sklizeném v jediný den, většinou na jediném poli. Součet stanoveného poměru se musel rovnat 10 a cena byla určována podle vzájemného poměru kvality vyjádřené kvantitativně. Bylo to dost

⁴² SOA Praha, STTP, kart. 48, prováděcí vyhláška ke zvláštním předpisům o pěstování tabáku v jižních Tyrolích, vydaná ministerstvem financí 3. října 1913. TAMTÉŽ, kart. 910, *MTTL 1900*.

složité a vykupující úředníci i všichni členové komisí měli k dispozici tabulku, která tyto cenové vztahy udávala a bylo možné (pro někoho možná nutné) podle ní počítat. Problém tohoto způsobu výkupu a oceňování suroviny spočíval i v tom, že proti rozhodnutí výkupní komise prakticky nebylo možné odvolání. Sklizené rostliny totiž začaly vadnout už při transportu z pole a tím měnily svou podobu a dílčí charakteristiky. Komise je uviděla v určitém okamžiku, a podle toho je ocenila. Následně byly odváženy buď do státních skladů k sušení a maceraci, nebo k soukromníkům specializovaným na tuto činnost, kterou pro tabákovou režii vykonávali. Pokud pěstitel výrok komise nerozporoval ihned, pozdější námitky nebyly podle předpisů přijímány. Z praktického hlediska stejně nebylo možné provést posouzení znovu, protože surovina už vypadala úplně jinak, než jakou jí přivezli z pole. Výkupní ceny čerstvého nesusušeného tabáku se pohybovaly v rozmezí 5-12 K za 100 kg.

Roční sklizeň se v celé oblasti pohybovala mezi 29-36.000 q sklizené zelené hmoty a její průměrná výkupní cena v rozmezí 8,50-9 K za 100 kg. Výnos použitelných zelených listů na hektar byl zhruba v rozmezí 8-11.000 kg. Vyjádřeno v penězích, pohyboval se průměrný výnos z hektaru v této oblasti zhruba mezi 700-950 K. Finančně byl v tomto směru nejvýhodnější rok 1897, ale v následující pěstební sezóně se to žádným způsobem neodrazilo. Sice se zvýšil počet pěstitelů, ale poklesla jak celková výměra obdělávané půdy, tak počet pěstovaných rostlin.

Poté, co byla surovina státními úředníky vykoupena od pěstitelů, byla zčásti předána k dalšímu zpracování macerátorovi, který provedl dílem to, co v Dalmácii rolník, a dílem to, co v Dalmácii státní výkupní úřady. Za maceraci (jejíž součástí bylo i faktické třídění sklizených listů) dostával zhruba 2 K za 100 kg zelené suroviny, ke které se přidávala prémie za 100 kg ošetřené hmoty, jejíž výše byla stanovována podle kvality výsledné suroviny. Názvy jednotlivých kvalitativních skupin byly italské a v tomto tvaru byly používány i v úředních německých textech vídeňského generálního ředitelství. Nejvyšší surovina byla označována jako Pacchi dolci I. třídy (prémie 12 K), Pacchi II. a III. třídy (prémie 8 a 6 K), dále Strazze ad uno Pacchi I. a II. třídy (prémie 6,40 a 4,20 K) a Strazze di pilotto I. a II. třídy (prémie 4,20 a 2,80 K). Poměr mezi zelenou a macerovanou surovinou nebyl konstantní, ale kolísal zhruba mezi 5-7 násobkem váhy. Za desetiletí 1891-1900 byl nejmenší rozdíl zaznamenán v roce 1895, kdy bylo z jediné tabákové rostliny získáno v průměru 198 gramů zelené suroviny, a to činilo statisticky 39 gramů macerované suroviny. Podle stejných kritérií jsou nejvzdálenější hodnoty z roku 1892. Tehdy bylo z jedné tabákové rostliny získáno 288 gramů zelené suroviny a z té 39 gramů macerované suroviny.⁴³

⁴³ SOA Praha, RTR, kart. 910, *MTTL 1900*.

Pokuty za překročení povoleného počtu tabákových rostlin byly v Tyrolích stanoveny vyšší než v Dalmácii – 80 haléřů za každých 100 přespočetných rostlin, zatímco pokuty za záměnu pěstební plochy byly shodné.⁴⁴

Také taxy za dopravu byly určovány jinak než v Dalmácii. Zdarma byla přepravována surovina pouze do vzdálenosti tří kilometrů. Další trasa byla podle přepočtu na korunovou měnu zpoplatňována 6 haléři za každý kilometr na 100 kg suroviny. Rozdíl vycházel opět z toho, že na náklady rolníků se přepravovala neprosušená surovina, tedy v absolutních součtech podstatně větší váha.⁴⁵

Úřednictvo i dělníci, kteří se podíleli na chodu úřadů nákupu tabáku, nebyli v jižních Tyrolích žádným způsobem zvlášť vydělováni z personálu továrny v Sacco. Navíc v této oblasti byla část prací jinde vykonávaných v rámci státní režie zajišťována smluvně soukromníky. Úřady prodeje tabáku byly od nákupních úřadů naopak zcela odděleny. Hlavní sídlo měly v severotyrolském Schwazu (ten měl kompetence zároveň pro celý Vorarlberg) a filiálky s výraznými pravomocemi v jihotyrolském Tridentu a Sacco.⁴⁶

Důsledky

Regiony, ve kterých se v Předlitavsku tabák pro průmyslové zpracování pěstoval, byly svou podobou dost rozdílné. Hodnocení provedené s odstupem však vidí shodu v tom, že se jednalo o regiony „nerozvinuté“.⁴⁷ Podle jiné, jen mírně modifikované teorie by bylo možné je považovat za regiony „retardované“.⁴⁸ Obě klasifikace jsou shodné v tom, že hodnotí podle způsobu a hloubky zakořenění výdobytků průmyslové revoluce a industrializace. Tyto procesy však samy o sobě ještě většinou neznamenalaly celkové zlepšení v postavení člověka, resp. většiny z obyvatel daného regionu. V 19. století se však většina takto určených oblastí vyznačovala velmi křehkou sociální stabilitou, pokud tam vůbec o takovém stavu bylo možné mluvit, a obecně vzato šlo téměř vždy o regiony, které bylo možné označit za chudé. Nikoliv ovšem vždy za chudé posuzováno vnitřním pohledem vymezeného území, ale za chudé ve srovnání s jinými oblastmi. Většina z těchto kritérií může být považována pro dobu poslední třetiny 19. a počátku 20. století právě tak za relativní jako za poměrně výstižné hodnocení. Pokud tato stanoviska přijmeme za pomocná pro primární charakteristiku, pak Dalmácie, Halič a Bukovina i jižní Tyroly byly regiony s minimem, případně naprostou absencí průmyslu. Podle sčítání lidu z roku 1869 bylo 15-20 % obyvatelstva činných v živnostech

⁴⁴ Přepočet podle citovaného předpisu pro pěstitele tabáku v Tyrolích z roku 1883 provedlo okresní finanční ředitelství v Tridentu v roce 1900. TAMTĚŽ.

⁴⁵ Podle výnosu ministerstva financí č. 33.990 z 5. listopadu 1888, který na korunovou měnu převedla citovaná vyhláška okresního finančního ředitelství Trident z 24. března 1900. TAMTĚŽ.

⁴⁶ SOA Praha, RTR, kart. 911, *MTTL 1902*.

⁴⁷ *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*, Bd. I., s. 58 a násl.

⁴⁸ Jana MACHAČOVÁ - Jiří MATĚJČEK, *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914*, Opava 2002.

a průmyslu pouze v severotyrolských okresech Schwaz a Reutte a ve městech Innsbruck, Trident a Bolzano.⁴⁹ Podle sčítání lidu v roce 1910 mělo takovou charakteristiku jenom území okresu Innsbruck a jihotyrolského okresu Cavalese, město Bolzano a navíc právě oblast kolem Sacco, už však ne další jmenované v roce 1869.⁵⁰ Vyšší zaměstnanost v živnostech a průmyslu než 20 % obyvatelstva neměla žádná část nejenom severních i jižních Tyrol, ale i Haliče a Bukoviny a Dalmácie. Všechny tyto oblasti náležely k těm částem monarchie, kde naprosto převažovalo zemědělství jako hlavní ekonomická aktivita.⁵¹ Jejich charakteristiky nebyly shodné, právě tak v mnoha směrech nebyl shodný dopad pěstování tabáku, ať už šlo v poslední čtvrtině 19. století o nově zavedenou kulturu, nebo o pokračování předcházejících tradic.

Vzájemné srovnání všech předlitavských pěstitelských oblastí není jednoduché, protože rozdíly především ve způsobu sklizně a následného prvotního zpracování suroviny byly natolik výrazné, že s odstupem vytváří pro srovnání nepřekonatelnou překážku. Nicméně několik základních rovin srovnání umožňuje. Především plocha věnovaná pěstování tabáku pro průmyslové využití byla v Dalmácii několikanásobně větší a počet pěstitelů byl vyšší dokonce o řád. Z toho ovšem vyplývá, že průměrná velikost plochy obhospodařované jediným pěstitelem byla v Dalmácii zhruba poloviční než v Tyrolích. Rozdílnost v počtu obcí, jejichž obyvatelé se věnovali pěstování tabáku, se zdá být minimální. Ovšem v Tyrolích byla samosprávnou obcí v podstatě skutečně každá vesnice, takže průměrně připadalo na jednu vesnici 48 pěstitelů tabáku. V Dalmácii byla samosprávná politická obec tvořena řadou místních obcí, takže například 47 obcí zapojených do pěstování tabáku v roce 1896 představovalo ve skutečnosti 404 místních obcí a osad. Průměrný počet pěstitelů tabáku z jedné lokality se pak od tyrolského průměru příliš neliší: šlo o 39 pěstitelů na jedno místo. Ovšem na počátku těchto aktivit v Dalmácii připadalo na jednu vesnici průměrně pouze 8 odvážlivců, kteří se pokusili změnit své dosavadní aktivity a možná i své dosavadní postavení. Podle stoupajícího počtu zájemců je třeba odvodit, že se jim dařilo natolik, aby jejich příklad byl zajímavý pro jejich okolí.

Dále už jsou srovnatelné vlastně jen průměrné finanční výnosy z hektaru, protože množství sklizené suroviny se v každé z předlitavských pěstebních oblastí sledovalo a vykazovalo odlišným a navzájem nepřevoditelným způsobem. Podle průměrného finančního výnosu z jednoho hektaru takto obhospodařované plochy je

⁴⁹ Pro srovnání: ve stejném roce bylo v Čechách (bez Moravy a Slezska) takových okresů 13, dalších 13 okresů mělo takto činného obyvatelstva 20-25 %, čtyři okresy měly 25-30 % obyvatel zaměstnaných v živnostech nebo průmyslu a 12 okresů mělo takového obyvatelstva více než 30 % (maximum bylo necelých 48 %). *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*, Bd. I., s. 228, 232.

⁵⁰ Ve stejném roce bylo v Čechách (bez Moravy a Slezska) takových okresů 18, mezi 20-25 % takto činného obyvatelstva mělo dalších 16 okresů, mezi 25-30 % takto činného obyvatelstva měly další čtyři okresy a 15 dalších okresů mělo takového obyvatelstva více než 30 %. TAMTÉŽ, s. 230, 232.

⁵¹ TAMTÉŽ, s. 228, 230, 232.

však zřejmé, že jižní Tyroly byly nepoměrně nevýhodnější pěstitelskou oblastí než Dalmácie. Nejvyšší dosažené finanční zisky z jižních Tyrol byly shodné s úplně nejslabšími výsledky z Dalmácie. Naopak největší rozpětí zisků znamenalo pro jižní Tyroly čísla menší než polovina hodnoty platná pro Dalmácii. Mezi léty 1884-1900 byl v Dalmácii nejnižší průměrný hektarových výnos 426 zlatých v roce 1885 a pro jižní Tyroly 360 zlatých v roce 1895. Nejvyšší zaznamenaný výnos v Dalmácii je z roku 1893 a činil 970 zlatých z hektaru, v jižních Tyrolích to bylo 477 zlatých v roce 1897. Tyto hodnoty se zdály nepatrně stabilnější v Tyrolích než v Dalmácii, ale obecně všude dost výrazně kolísaly podle aktuálních klimatických podmínek a s tím souvisejících dalších jevů (například výskytu a přemnožení škůdců) v daném roce. Přesto lze konstatovat, že efektivnost pěstování tabáku byla v Dalmácii zhruba dvakrát taková než v jižních Tyrolích. I to je možná jednou z příčin, proč v Dalmácii po zavedení tabákové kultury do tradičních zemědělských struktur nenásledovalo vybudování zpracovatelské části. Naopak menší efektivita tohoto druhu zemědělské produkce v jižních Tyrolích byla vyvažována jednak delší tradicí (což je rovina, kterou v poslední třetině 19. století v habsburské monarchii zřejmě nelze vůbec podceňovat), jednak vybudováním tabákové továrny v Sacco, kterou následovala v severní části země ležící továrna ve Schwazu. Halič a Bukovina, které neměly ani tak výrazně příznivé podmínky jako Dalmácie, ani takovou tradici jako jižní Tyroly, byly v budování zpracovatelské části, jak už uvedeno, neaktivnější. Naopak především tabáková továrna Sacco v dost velké míře zpracovávala surovinu dovezenou z velmi blízkého zahraničí. Dovozcem jižněji vypěstovaného tabáku byla Societa Esportazione Radici d'Ireos Carazza et Comp. ze Soave u Verony.⁵² I když je třeba připustit, že surovina vypěstovaná ve všech pěstitelských oblastech Předlitavska se zpracovávala na celém jeho území, právě tak jako surovina dovezená ze zahraničí. Rozhodující v tomto směru bylo to, jaký druh tabáku se v které oblasti pěstoval a v jaké kvalitě, a dále to, na jaký druh zboží byla výroba v té které tabákové továrně specializována. Např. krycí listy na doutníky z Haliče se zpracovávaly jinde než surovina na výrobu šňupavého tabáku vypěstovaná v jižních Tyrolích.

Shodné pro všechny oblasti bylo i to, že celý proces výsevu, pěstování, sklizně i výkupu tabáku v rámci rakouské státní tabákové režie podléhal stejným zákonům, určujícím základní rámec těchto aktivit. Jejich doplnění o regionální zvláštnosti, které byly mnohdy dány historicky odlišným vývojem daného území a jeho legislativy, což nebylo ve většině případů odstraněno ani po rakousko-uherském vyrovnáním, nerušilo celkový princip státního monopolu. Konkrétně v pěstitelské části byl celý proces dost přísně hlídán a jakýkoliv únik suroviny byl naprosto nežádoucí. Jeho nedílnou součástí proto byla přítomnost členů finanční stráže prakticky kdekoliv a kdykoliv. Její mužstvo se sice určitým způsobem řadilo ke státnímu úřednictvu, ale úředníci buď samostatných úřadů výkupu tabáku, jak byly zřizovány v Dalmácii, nebo státních tabákových továren, které tyto povinnosti

⁵² SOA Praha, STTKH, kart. 667.

přejímaly v dalších oblastech, měli jako socioprofesionální skupina trochu jiný charakter. Především není prakticky možné je odlišovat podle jednotlivých oblastí, protože museli být, stejně jako jiné skupiny státního úřednictva této doby, schopni sloužit prakticky kdekoli v Předlitavsku a to tak dlouho, jak to vyžadovala služební potřeba. Na této úrovni šlo o srovnatelnou státní službu, se všemi klady i zápory tohoto postavení.

Pro rolníky ve všech sledovaných oblastech bylo pěstování tabáku nikoliv výhradní, ale asi i v nejméně produktivních oblastech vítaný další způsob zhodnocení pozemků a zdroj příjmů. To zřejmě v dané době nebylo zanedbatelné, protože především v celkově příznivých podmínkách Dalmácie tato kultura nacházela stále širší uplatnění a přinášela zdejším rolníkům stále větší zisky. I když termín „výše zisku“ je nutné používat nikoliv jako absolutní veličinu, ale jako poměrné vyjádření, v konkrétním případě se vztahující k možným ziskům z dalších obvykle či nově pěstovaných plodin v dané oblasti. Nespornou výhodou pěstování tabáku bylo to, že státní monopol vždy zajistil výkup prakticky veškeré upotřebitelné suroviny. To, že vyžadoval bezplatné odevzdání i všech průmyslově nezpracovatelných částí rostlin nebo alespoň jejich komisionální spálení na popel používaný na hnojení, bylo zřejmě vnímáno jako samozřejmé právo c. k. eráru, ne jako poškozování sedláka.

Zusammenfassung:

Der Tabakanbau im Rahmen der österreichischen staatlichen Tabakregie nach 1867

Der Tabakanbau für die industrielle Verarbeitung in Cisleithanien war beschränkt auf einen Teil von Galizien und einige Grenzgemeinden in der Bukowina nach 1869, auf Dalmatien allmählich nach 1884 und auf ein traditionelles Anbaugebiet in Südtirol, wo die österreichische Legislative aus dem Jahre 1828 an die napoleonischen Regelungen aus dem Jahre 1810 anknüpfte. Ungarn und Bosnien und Herzegowina, wo Tabak in viel größerem Maße angebaut wurde, wurden diesbezüglich als vollkommen selbständige Gebiete behandelt. Dalmatien war für den Tabakanbau von den cisleithanischen Gebieten am günstigsten. Dortige Landwirte beteiligten sich darüber hinaus auch an der ersten Phase der folgenden Materialverarbeitung – an der Trocknung; in Galizien und Bukowina sogar teils auch an der Fermentation der abgeernteten Blätter. In Südtirol verlief die Tabakernte ganz anders, hier wurden nicht die einzelnen Blätter nach ihrer Reife geerntet, sondern immer alle Pflanzen aus dem ganzen Feld gleichzeitig. Die Trocknung und die folgende Fermentation wurden schon außerhalb des Gutes durchgeführt. Der beste Tabak wurde im Süden Dalmatiens angebaut. Der Tabakanbau war für die Landwirte aus allen genannten Gebieten deswegen günstig, weil der Ankauf des ganzen zur Verarbeitung verwendbaren Materials vom Staat garantiert wurde. Die unbrauchbaren Reste mussten kommissionell vernichtet werden und wurden nicht bezahlt. Der Tabakanbau für die industrielle Verarbeitung brachte in dieser Zeit Geld in die Gebiete Cisleithaniens, die einen stark landwirtschaftlichen Charakter hatten, und half teilweise zur Stabilisierung der sozial-ökonomischen Situation dieser.

zusammengefasst von Tomáš Okurka